

195. *Arapça kelimelerde dişileşme.* — Bununla beraber türkçedeki arapça kelimelerde dişileşme (müenneslik, feminin) fikri vardır. Bu noktada türkçe de farsçayı taklit etmiş bulunuyor. Bu taklit tatbik sahasında şu cihette belirmektedir ki, arapça bir sıfat yine arapça bir isimle (mevsufla) fars sintaks (nahv) ine göre terkiplendiği zaman (bak. § 1129 ve aşağısı), sıfat, mevsufu olan isimle kızırlik bakımından uyarlaşır (s'accorder).

Şunlar, dişileşik (müennes) olarak sayılmaktadır.

1° (Kelimenin aslından olmıyan) ت - t veya • - e ile nihayetlenmiş arapça isimler. Bu sonluklar (terminaison) yukarıki sırayla - et (- āt) veya - e (- a) suretinde söylenirler.

Ml.: امانت* emānet ;
صحیفه* saḥīfe.

Bunların her ikisi de, klâsik arapçanın -t^ā sonluğunu gösterir (muk. § 31).

Aynı kelime türkçede bazan - et (- āt), bazan - e (- a) sonluğuyla söylenir:

کره* kerre ki, vaktiyle کرت* kerret suretinde söylenir ve yazılırdı.

Çok defa bu şekil ikilikleri, mana yüzünden olur; şu bakımdan ki • - (- e) sonluğu, kelimelerin fenni (technique) veya ilmi (savant) cihetinden olan kavramlarına tahsis edilmiş bulunur. Bu ikiliklere bir kaç misal:

حركات* ḥarek'et «kıpırtı, teprenti»;

حركات* ḥarek'e «vokal işareti»;

حکایات* ḥik'āyet «hikâye»;

حکایه* ḥik'āye «1. hikâye 2. gramerde: mazide mazi» (muk. § 656)

ارادات* irādet «irāde, isteleyiş»;

اراده* irāde «isteleyiş + emir, buyurtu»;

عبارت* ibārət «müteşekkil»;

عباره* ibāre «kelâm»;

قوت* kuvvet «güç»;

قوه* kuvve «fizikte ve metafizikte kuvvet: güre»;

غایت* gāyet «nihayet derece, son derece»;

غایه* gāye «güdülen isteğin sonu, ulaşılacak uç: ülkü».

İHTAR. — Sonluk - ت - t ve - ة - e leri, aslî maddeden oldukları için dişileşme göstermiyen arapça kelimelere dair misaller :

قوت* *kūt* ;

انباء* *intibāh* [1] (muk. 31 inci bendin sonu).

2° - ā ya muadil olup, yazıda ا veya ى (maksur, kısaltılmış elif) suretinde son harfleri aslî maddeye dahil olmyan arapça isimler.

Ml. : دنيا *dünyā* ;

دعوى veya دعوا *da'vā*.

müstesnā, منى *veya* منى (muk. § 101) gibi arapça kelimelerdeki ا (*elif*) ve ى (*yé*), aslî maddeden oldukları için dahil oldukları bu isimler erleşik (müzekker, masculin) dir.

İHTAR. — Arapça birtakım isimler, dıştan bir erleşik kılığında görünmekle beraber hakikatte dişileşiktirler ki, bu yüzden türkçede kızırlikleri hususunda yanlışmalar oluyor.

Nitekim (Musa peygamberin ak eli mânasında) يد *ged-i-beyzā* terkiğini doğru olarak kullandıkları halde, nurlu güneş manasında (شمس منيرة *şems-i-münîre* yerinde) شمس منير *şems-i-münîre* kullaamak gibi yanlışlar yapıyorlar.

196. Kaçlık. — (kemiyet, du nombre) türkçede, şahıs kategorisinin de elbirliğiyle beraber (tekil = müfret, singulier veya çoğul = cemi, pluriel'den ibaret olan) kaçlığı belirten bir çok ekler var (bak. cetvel, § 605); fakat içlerinden bir tanesinin kaçlığı işaret etmekte hususî bir salâhiyeti vardır ki bu da: *cemi* eki olan - *ler*, - *lar* dır.

Bu ek muayyen bir kelâm kısmına mahsus olmayıp, yalnız (alemler, zamirler gibi) değişir (variable) isimlere değil, fiil sigalarının üçüncü şahısları (müfret gaipleri) ne eklenebilir.

Ml. : *ev - ler* ;

g'el - di - ler.

- *ler* eki kullanımının bu umumileştirilmesi hakkında verilebilecek izahlar için, bak. § 1181 ; bir de bak. § 212.

Ekseriya çokluk fikri, ibarenin kendi içinden işaretlenmiş bir halde ise, türkçede artık cemi ekini kullanmaya lüzum görülmez. Nitekim üst yanındaki bir sayı veya kemiyet ismiyle beraber bulunan isimlerde (bak. § 497, ihtar, ve 1080), mülkiyet eklerinin gaibinde (bak. § 1095), şahsî fiil sigalarının gaibinde (bak. § 1185, ihtar) ve isim cümlelerinin mûsnet «prédicat» lerinde (bak. 1179) böyledir.

[1] Bu misal yerinde görünmüyor : Müellif bunu (e, h) gibi iki türlü söylenişe müsait olan (.) şekline rağmen «a = h» suretinde doğru okumuştur. Oyle iken, yine bunun et (at) suretindeki esas dişileşme sonluğundan (t)nin düşmesiyle kalmış aynı dişileşme sonluğu çeşidi gibi kullanılan e (a) olmadığına, ve bilâkis a h diye söylendiğine dikkat etmemiş olsa gerek. Misalini yine bu şartlar içinde e (a) gibi söylenen bir kelime olarak seçmesi icap ederdi. A.U.E

Diğer taraftan Türk dili, kelimeler teşkili arasında cemi eki için pek kat'i olarak tayin edilmiş bir yer de tahsis etmemiştir. Bu hususta bazı kararsızlıkları gösterilebilir (bak. § 1181 ve 1113).

Bu mütalecalarımız, türkçede gramer kategorilerinin muşabhas mahiyeti hakkında söylediklerimize (§ 193) uygun düşmektedir.

İHTAR. — Türk dili *ikileme* (tesniye, duel) tanımaz. Yalnız şurası kaydedilmeli ki, arapçadan tesniye şekliyle alınmış bir kaç kelimesi vardır. Ancak bunları kullanmak vaziyeti gelince, mücerret tesniye sonucu olan *ān* - *ān* kullanılacak yerde, aynı kaçığın macerur «oblique» haleti olan (ve klâsik arapçanın *ān* - *egn-t* si yerine alınan) - *egn* eki kullanılır ki, halk arapçasında da esasen böylesi kullanılır,

MI. : دولتین* *devlet-egn*, çift (iki) devlet;

مملکتین* *memleket-egn* çift memleket (ki vaktiyle Osmanlı devletine tâbi olan Eflâk (Valachie) ve Boğdan (Moldavie) adıyla andığımız Tuna beylikleri.

197. Söz (kelâm, discours) ün muhtelif kısımları. — Sözün muhtelif kısımlarını şöyle ayırt ediyoruz:

İSİM(nom)	$\left\{ \begin{array}{l} \text{değişir olanı} \\ \text{(variable)} \\ \\ \text{değişmez olanı} \\ \text{(invariable)} \end{array} \right.$	$\left\{ \begin{array}{l} \text{alem (= zat ismi: substantif "belgi,")} \\ \text{[§ 201 ve aşağısı];} \\ \text{zahir(pronom "gizlek,")} [\text{§ 294 ve aşağısı}; \end{array} \right.$
		$\left\{ \begin{array}{l} \text{sıfat "daha doğrusu: vâsif, (adjectif} \\ \text{"katma,")} [\text{§ 328 ve aşağısı}; \\ \text{zarf(adverbe "katmac,")} [\text{§ 371 ve aşağısı}; \end{array} \right.$

FİİL (verbe [§ 548 ve aşağısı];

EDAT (particule) [§ 872 ve aşağısı].

Kaçık isimleri (alem veya sıfat olarak kullanıldıklarına göre) bazan değişir, bazan değişmez olan isimlerdir. Mekân ve zaman zarfları kısmen değişir olanlardır: Bunlar ismin üç haletini: e-lenik (mefulünileyh) den-lenik (mefulünanh) ve de-lenik (mefulünfih) alabilirler.

198. Türkçede söz kısımlarının, fıransızcada olduğu kadar sarih bir surette ayırtlanmamış, hudutlanmamış olduğunu evvelce (§ 193) söylemiştik.

Meselâ bir takım kelimeler, kâh alem, kâh sıfat olarak kullanılır. Böyle bir şey, fıransızcada da, fakat daha çok seyrek olarak vakidir (§ 358).

Zarf (katmac) bile ekseriyetle bu vazife ile kullanılan bir sıfattan, veya (mefulünileyh, mefulünanh veya mefulünfih) suretlerinde hal ve mekân halet (cas: olgu) lerine konulmuş bir alemden başka bir şey değildir (§ 371 ve aşağısı).

İşte bu sebeple, biz sözün bu üç kısmını (zamiri de ilâve ederek) hep birlikte *İsim* umumî unvanı altında zümrelemiş bulunuyoruz ki, bu

tarz sözün bütün kısımlarını: (İsim, Fiil, Edat) suretinde üç büyük sınıfa irca etmemize müsait bulunmaktadır.

199. Kaldığı bu üç büyük sınıf ta birbirine girgin bir halde bulunuyor. Nitekim türkçenin fiilinde *isim* fikri hâkimdir; daha ileride (bak. § 599 ve aşağısı) *fiilin ismî sigaları*'nın büyük ehemmiyet ve inkişafı görülecektir.

Diğer taraftan, türkçede ilgiç (postposition) denilen edatların yetmezliği, isimlerle teşkil edilen ilgiçlik tabirler (locutions postpositives) in yardımıyla telâfi edilmektedir.

Grammer alâkalarını bildiren unsurlarda isim halinin ve isim mefhumunun baskın olması türk dilinin göze görünür bir mizacıdır.

İHTAR. — Türkçede türlü türlü söz kısımlarının karşılıklı olarak birbirine girift ve girgin bir halde bulunduğuna dair şu söylediğimiz şeylerden, bu dilde hiç bir şeyin ayırt edilmemiş uzviyetsiz bir yığın halinin var olduğu zannına düşmemeli. İçlerinden bir çoğu ancak alem, bir çoğu sıfat, vs. olarak kullanılan büyük miktarda kelimeler olduğu gibi, hiç bir ismî mahiyeti olmaksızın sırf fiilî olan sıgalar da vardır.

BİRİNCİ AYRIM.

İSİM.

200. Türkçe isim, değişimli (variable) veya değişimsiz (invariable) olur (bak. § 197 ve aşağısı).

I inci BÖLÜM. — Değişimli isim.

201. Değişimli, isim: *alem* (ismi zat, substantif) ve *zamir* (pronom) i havidir. Sıfat (adjectif) ta alem olarak kullanıldığı zaman değişimli olur.

. Değişimli isimler ve bunların alabileceği ekler § 145 — 184 te mütelaa edilen ve § 184 te hulâsa olunan kaidelere tâbi olur; bir de yalnız isimlere tatbik edilen keşikleniş (alternance) kaidelerini de bunlara ilâve etmelidir ki, onlar aşağıda gösterilmektedir.

(Bütün bu kaideler şu ayırt üzerine kurulur: ek alacak kelime, başı vokalli bir ek alıp almadığına göre değişir.)

. *Bir boğazlı ile nihayetlenen isimler.* — Türkçe veya türkceleşmiş çok heceli bir kelime, (damak önü veya ardı sınıfından) bir boğazlı ile nihayetlenmiş ise, başı vokalli bir ek alacağı zaman bu boğazlı konson ğ غ, y ي gibi çnlak süreksizlerden biri olarak bulunur; eğer başka hallerde ise, yani kelime ek almamış veya başı konsonlu bir ek almış ise bu boğazlı konson, k ق, k ك gibi boğuk süreksizlerden biri olarak görünür.

Bundan da birbirine muvazi şu iki deġiş tokuş (becayiş) doğar.

1° $\frac{k}{y}$ ك ي ki, ön sınıf kelimelere mahsustur;

2° $\frac{k}{ğ}$ ق غ ki, ard sınıf kelimelere mahsustur.

MI.: كويك k'öpek, كويكم k'öpe-ğim;
قولاك kul'ağ, قولاغم kul'ağ-ım.

Dikkat etmeli ki, bahis mevzuu olan bu değişimin imlâ üzerine [1] tesiri, ancak (ک و ile nihayetlenen) art sınıftan kelimelerde olur.

203. *Neticeler.* — Bu kaideler söylenirken, şu kayıtların hatırlatılmasına yol açılmış olur:

a. Bu kaide, fiillere, daha doğrusu fiil tabanlarına (bases verbales) tatbik edilmez (§ 133). Bir boğazlı ile nihayetlenen çok heceli fiil tabanları, esasen pek az miktardadır ki, bunlar da *g'ec-ik-mek*; *bir-ik-mek*; *acıq-maq*; *arıq-maq* (zayıflamak); *g'öz-ük-mek*; *g'erek-mek*; *bal'ıq-maq* (kıyılamak, sallanmak) tan ibarettir.

Bununla beraber, fiilin isimlik şekillerine (§ 699 ve aşağısı) tatbik olunur. Bu surettedir ki, *sev-mek* (سومك) ve *yaz-maq* (يازمق) mastarları mefulünileyhlerinde: *sev-mej-e* (سومكه) *yaz-maq-a* (يازمنه) olur. Yine, muk. *sev-ecey-im* ve *oku-yacağ-ım* (§ 635) gibi mustakbel sıgasının müfret mütekellimlerini ki, bunların teme [2] (thème) si de aslında fiilin isimlik şekilleri (fiilden türeme isim şekilleri) idi.

204. — b. Bu kaide, yabancı bir dilden alınma kelimelere tatbik edilmez.

Bu müstesnalığın hedefi, filiyatta yalnız arapça, ve şiir lisanında da farsça kelimelerdir.

MI.: (Arapça) ادراك *idrāk*, ادراك *idrāk-i*;

„ اتفاق *ittifāk*, اتفاق *ittifāk-a*;

(Farsça) مردمك *merdümek* (gözbebeği), *merdümek-e*; [3]

Gerçek ki bunlar, edebiyat lisanından alınmadır. Söz söyleyen bunları kullanırken, öz türkçelerden gayri bir kelime söylediğinin farkındadır.

Buna mukabil, başka dillerden alınma bir takım kelimeler kullanırken, onların yabancı asıdan oldukları hiç hissedilmez. Böylesi çok kere halk dilinin aldığı yabancı kelimelerdir ki, onlara öz türkçe kelimeler gibi muamele edilir.

[1] Harf şekli itibâriyle. A.U.E.

[2] *teme*, Çağataycada temel kelimesinin bir çeşidi olarak aynı manadadır ki, (mevzu ve mebnâ) demek olan yunanca (théma) ya söyleniş ve manaca benzerliği dikkate değer. A.U.E.

[3] Müellif farsça kelimeye كنيذك *kenizek* (cariyecik) kelimesini misal vermiştir ki, osmanlıcada yaygın olmadığı için, biz onun yerine *merdümek* kelimesini koyduk. Bu kelime, dilimize *mercümek* (öz türkçesi «yasamak») suretinde bir çeşidini vermiş görünüyor. A.U.E.

MI. : لاستیک لâstik (l'astîy-im).

205. — c. Bu kaide *tek hecelilere* tatbik edilmez. Yalnız şunlar müstesnadır :

چوڭ çok, چوغی çoğ-u (Mefulünbih);

یوق yok, یوغیدی yoğ-udu;

کوک g'ök, کؤکه g'öy-e;

فرانک frank, فرانقه frang-a (Mefulünileyh). [1]

İHTAR. — Bununla beraber, *var-ı-nı yok-u-nu* (yerine *yoğ-u-nu*) *sat-dı* derler.

206. *Bir dişli ile nihayetlenen isimler* (muk. § 178. — $\frac{c}{c} \left(\frac{r}{r} \right)$ keşiklenişi boğazlılardaki aynı şartlarda olduğu gibidir. (Yani çok heceli türkçe kelimelerde bir vokal-deu evvel c, diğer durumlarda ç bulunur).

MI. : آڭاچ [2] ağaç, آڭاچه ağac-a (Mefulünileyh).

207 *Kararsız vokalli isimler*. — (Türkçe kelimelerde, muk. § 121 *sonlarında*) ikinci hecesinde kararsız bir vokal bulunan, veya (yabancı kelimelerde) gizli bir vokali olan isimlerin bu vokalleri, o isimler başı vokalli bir ek aldıkları zaman kaldırılır. Başka hallerde ise bu vokal kalır.

Bu Türkçe isimlerden bir kaçını aşağıda gösteriyoruz. (Gizli vokalli arapça kelimeler için bak. § 144)

اوغل oğ(u)l;

کوکل g'ön(ü)l;

آلین al(i)n;

(بون) boy(u)n;

(بورن) bur(u)n;

(آغز) ağz;

(قارن) qar(i)n;

کوکس göğ(ü)s;

اوغور oğ(u)r. [3]

Şunlar da aynı diziye girer :

boğ(i)r, *beg(i)n*, *hıs(i)m*, *tor(u)n*, ve eski osmanlıcada *av(u)c*: اوچونه = *av(.)cuna*, (*Hül*, *Sâhi*, yaprak. 33).

Dikkat edilmeli ki, bütün bu kelimeler ya insan vücudünün bir kısmını, veya bir akrabalık derecesini gösteriyor; yalnız *oğur* kelimesi müstesna görünüyor.

[1] Bu müstesna denilenler, yalnız bunlardan ibaret değildir: *hakk*, *sakk*, *takk*, *tanğ*, *gouğ* vs. vs. A.U.E.

[2] Bu Arap harfli yazıda bu ve bu durumda olan muayyen konsonlardan ekserisinin imlâsı boğuklarla değil, çinluklardır. Şu halde (c) ile ağac olacak. A.U.E.

[3] Dikkat edilmeli ki, sükunlu hallerinde kararsız vokalleriyle söylenen böyle kelimeler, başı vokalli bir ek aldıkları (daha doğrusu hareketli hallerde buldukları) zaman bu vokallerini ekseriya şu kaypak konsonların (sağdan veya soldan, veya her iki taraftan) komşuluğu yüzünden kaybetmektedirler:

Bütün bu kelime heyeti türkçede benzetme (*analogie*) yoluyla yapılan teşkiller için meraklı bir misal gösteriyor.

r : *kar* (.) *n-i* ; *bar* (.) *n-u* ;
l : *al* (.) *n-ım* ; *g'ön* (.) *l-üm* ;
n : *ben* (.) *z-iñiz* ; *g'en* (.) *z-iñiz* ;
y : *koğ* (.) *n-uñ* ; *boğ* (.) *n-uñ* ;
ğ : *oğ* (.) *l-u* ; *göğ* (.) *s-ü* , vs.

Bu hadise bunlara munhasır olmayıp, fiilden türeme kelimeler içinde de görülür: *yag*(.)*lüm*, *oğ*(.)*lüm*, *bük*(.)*lüm*, vs. A.U.E

Bu kelimelere meselâ bir vokalle başlayan mülkiyet ekinin mütekellimi katılırsa, o eklenik kelimelerdeki kararsız vokalin düşmesiyle şu suretler meydana gelir :

oğ (.) *l-um* ; *g'ön* (.) *l-üm* ; [1] vs.

İHTAR. — Arapça *ḥāṭir* *ḥāṭir* kelimesinin vokali de bazan kararsız vokal gibi olur: *ḥat* (.) *r-ım-da dır*,

BAHİS I. Alem [2] (substantif).

Alem'in sonuçluk ekleri.

208. Türkçede umumî alem ismine (substantif, "nom., commun") *اسم جنس* اسم* ism-i-cins* adı verilir. Hususî alem ismine (*nom propre*) *اسم علم* اسم* ism-i-alem*, *اسم خاص* اسم* ism-i-ḥās* denir.

[1] Bu kelimenin başka çeşidi olan *g'öyün*, *gönül* gibi mücerret baliyle de kullanılmayıp, yalnız (ecmi gaibi müstesna) izafet zamirleriyle beraber kullanılır: *g'öy*(.)*nüm*, *g'öy*(.)*n-üñüz*, vs. A.U.E.

[2] Alem kelimesi arap lûgatinde «alâmet, nişan» demektir ki, türkçe «belgi» buna karşılık olabilir. Gramerde kelime evvelâ: 1. (başlı başına «müstakil» manalı olan) 2. (başlı başına manalı olmayan) suretinde ikiye ayırılır ki, birinciler içinde: a. zaman bildirmiyen (isim) ler, b. zaman bildiren (fiil) ler, c. bir taraftan zamansız isim, bir taraftan zamanlı fiil olmakta müşterek (participe) olan (fer'i fiil) ler; d. zaman bildirmiyen isme benzer kelimeler vardır. İkinciler içinde sadece, «edat» lar vardır ki, bunlar manaca müstakil olanlarla beraber buldukları zaman hem kendi manaları meydana çıkar, hem de o manaca müstakil olan kelimelere yeni mana katar.

Zaman bildirmiyen (isim) ler, sıfat, zamir, adet, işaret gibi biribirinden ayrı daha hususî nevilere ayrılır. Onun içindir ki bu gibileri, (isimi sıfat, isimi zamir, ismi adet, ismi işaret) gibi «isim» söziyle de söylenirdi.

İşte bu şamil (isim) adı altındaki nevilere içinde bir de «alem» vardır ki, ötekiler gibi bu da isimlerin bir nevi olduğu için (alem ismi) de denir. Alem, müşahhas veya mücerret varlık (zat-substance) ları belli etmeye, bildirmeye mahsus olan bir nevi isimdir. Onun içindir ki, (ismi alem)e, (isimi zat) ta denilmiştir. Bu nevi isimler de iki türlü olur. 1. Müşahhas veya mücerret varlıkları umumî olarak belli eden (umumî alem) ler ki, bugünkü gramerlerimizde bunlara (alemi cins) yerine (ismi cins) diyoruz. 2. müşahhas veya mücerret

209. Alem isminin sigasında (morfologie), daha evvelce görüldüğü üzere (bak. § 127) üç unsur vardır :

Kök + bir veya bir çok türeme ekleri + bir veya bir kaç sonuçluk ekler.

1° *Kök.* — Umumî türkçeye ait bugünkü ilmi tetkiklerin durumuna nazaran, bu unsura dair sarih ve kat'î malûmat vermek imkânsızdır. Bunun için daha yukarıda (bak. § 128 ve aşağısı) umumî mahiyette verilen mütalealarla kanaat edilmesi lâzım gelir. Başlıca şu cihet hatırlanmak ister ki, bir isimlik kök, kendi başına bir siga rolü (bak. daha ileride § 239 — 242), mücerret halet (cas absolu) rolü oynayabilir.

2° *Türeme ekleri.* — Bunlar, yeni isimler vücade getirmeğe hizmet ettikleri için vazifeleri, lûgatça (lexicologique) olmaktan ziyade gramerce (grammatical) dir. Onun için bunlardan ayrıca (§ 508 ve aşağısı) bahsedilecektir.

3° *Sonuçluk ekler.* — İşte ilkin biz, asıl gramer unsurları olan bunlarla meşgul alacağız.

210. Türkçe bir isme dokunağı (tesiri) olan *sonuçluk ekler (suffixes désimantiels)* üç türüdür.

- Cemi eki (§ 211 — 213);
 - Mülkiyet (possession) ekleri (§ 220 — 238);
 - Halet (olğu, cas) ekleri (§ 239 — 283);
- Bunlara bir de şu ilâve edilebilir:
- ki كى - eki (§ 284 — 293).

Eğer kelime, bu üç ekin hepsini birden kucaklamış, veya birden ziyadesini almış bulunursa, bunlar şu sıraya göre yer alırlar:

MI. : اولمزمدهكى *ev-ler-imiz-de-(ki)*.

Vurguya dair ihtar. — Alem ismindeki sonuçluk eklerin vurgulanma (accentuation) sına dair şu kaideler konulabilir:

Eğer çok heceli bir ek veya kümelenik (cumulé) ekler var ise, ekin (veya bütün ek kümesinin) son hecesi vurgulanır.

MI. : اومزم *ev-imi°z* ;

اولمزمك *ev-ler.imiz.i°n*.

varlıkları hususî olarak belli eden (hususî alem) ler ki, bunlara da (alemi has) yerine (ismi has) diyoruz. Frenklerce «substantif» tabiri, umumî alem (ismi cins, ismi zat) karşılığı olarak kullanılır. Bunun karşılığı olan «alem» tabiri ise, lehçemizde daha ziyade hususî alem manasıyla kullanılır; Kamus'ü-l-âlâm gibi ki, hususî alemler «ismi haslar» kamusu demektir.) A.U.E

Tek heceli bir ek olduğu zaman :

Bu ek tek değiş tokuş (becayış) li (birinci) sınıftan (§ 155) ise, vurguyu kendine alır:

ءودء *ev-de°* ;

Çift değiş tokuşlu (ikinci) sınıftan ise, vurguyu alem ismine bırakır.

ءوء *e°v-iñ* [1].

-*ki* eki, hiç bir vakit vurgulanmaz. Vurguyu kendisinden evvelki hece alır.

I. CEMİ EKİ.

211. Bu, tek becaıyışlı (vurgulu) $\frac{-le°r}{-la°r}$ ekidir. (muk. § 196).

(Türkçe veya yabancı) bir kelimenin son vokali ön sınıftan ise, eklem (suffixation) *i-ler* ile, art sınıftan ise eklemi *-lar* ile olur (muk. § 157).

Şurada, son heceleri türkçenin sekiz vokalinden birini havi olan isimlere bu ekin eklendiğini gösteren tam bir misaller dizisi veriyoruz :

I. Son hecesi ön sınıftan olan alemler :

1. Son vokali *e* olan alemler :

Ml. : ءوء *ev*. — cem'i : ءوءر *ev-ler*.

2. Son vokali *i* olan alemler :

Ml. : بءءر *beygir* (ءارءر ***bārgir* = yük taşıyan, yerine) - cem'i : بءءرر *beygir-ler*.

3. Son vokali *ö* olan alemler :

Ml. : سوء *söz*. — cem'i : سوءر *söz-ler*.

4. Son vokali *ü* olan alemler :

Ml. : ءءءف * *te'essüf*. — cem'i : ءءءفر *te'essüf-ler*.

II. Son hecesi art sınıftan olan alemler :

1. Son vokali *a* olan alemler :

Ml. : آء *at* - cem'i : آءر *atlar*.

2. Son vokali *i* olan alemler :

Ml. : ءءئر *katır* - cem'i : ءءئرر *katır-lar*.

[1] Müellif bunda yanlış olacak : Bizce bu da tek becaıyışlı sınıftakilerde olduğu gibidir ; yani vurgu, ekin vokalinde olup, kökün (= alem isminin) vokalinde değildir : *ev-i°n*. A.U.E

3. Son vokali o olan alemler:

Ml. : فایطون *faıton* (fransızca phaéton'dan).— cem'i فایطونلار *faıton-lar*.

4. Son vokali u olan alemler:

Ml. : قوشوم *koşum* - cem'i: قوشوملر *koşum-lar*.

l ve ı arasındaki becayış için, bak. § 168 sonuna.

Cemi eki, besbelli ki bir sonuçtur: 134 üncü bentte verilen ta'rif mütabıktır.

İHTAR. — Şunu da hatırlamalı ki, alemlerin müfretlerine ait hususî bir ek yoktur.

1. AŞIRILIK (mübalağa, amplification) CEM'İ.

212. Türkiye lehçesinde cemi eki, bazı hallerde eşyanın çokluk (pluralité) uuu göstermekten ise, ifadeye daha ziyade kuvvet ve şiddet vermek için kullanılır. Bu, bir nevi mübalağa cem'i dir.

Ml. : قاللره بویماق *kan-lar-a boy-mak* ;
دنیاار قدر مال *dünya-lar kadar mal* ;
باشی آتشلره یاندی *baş-ı ateş-ler-e yan-dı* ;
طوبراقلرده یاتقی *toprak-lar-da yat-mak*.

213. Samimî ve teklifsiz konuşmalarda daha manidar olan bu kıvraklık, kelâm mübalağalı bir manayı havi olmadığı zaman bile, severek kullanılır.

Ml. : خسته یی کونشلرده کوزدرمهک *hasta-yı güneş-ler-de g'ez-dir-mek* ;
سجاق هواار بیتمه دی *sıcak hava-lar bit-me-di* ;
بو آتسام یته اولرکی بیورسهک *bu akşam yitne et-ler-in-i ye-mi-yor-suñ*.

muk. Mübalağa cem'i münasebetiyle § 299, 314 ve 1081. [1]

[1] Bizce bu ekün cemi manasından başka birkaç türlü manası daha vardır:

a. ismi haslarda: 1 mübalağa (aşırılık) manası: bu kışta kıyamette ben onun için (Ankaralar) a kadar geldim; onunla beraber (İstanbular) mı (İzmirler) mi (Adanalar) mı, Konyalar) mı dolaşmadım; (Çamlıcalar), (Büyükdalar) (Göksular), daha neler neler gördük, vs.

2. İstırrar manasıyla mübalağa manası: [bir] zamanlar (mazide devamlı geçen zamanlar) qarârğâhım idi — Bedeviler gibi beyābanlar (Hâmit); vs.

3. Teşbih manasıyla (müşebbehün bihin cem'i): Atatürkler (Atatürk gibi zatlar), İnönüler (İnönü gibi zatlar) her devrin yetiştirdiği insanlar değildir, vs.

4. Mensubiyet (mensubun ileyin cem'i ile) manası: bu gece (muhtarlar) da (=muhtarın mensup olduğu ailede) toplanacağız.

Bu manasıyla (ismi cinslerde) de görülür: Teyzemler (teyzem ve ona mensup olanlar) geldi.

Bu gibi yerlerde lehçelerimiz (gil) gelimesi kullanır: Yazındı yaz Ömer, Osman gile selâm ederim (Kemalzade Ali Ekrem); (teyzem gil)e gidelim.

2. ARAPÇA KELİMELERİN CEM'İ.

214. Osmanlı türkçesinde arapça kelimeler, arapça cemi halinde sık kullanılır, nitekim (arapça شرط* *şarḥ* kelimesinin türkçe cem'i olan) شرطلر *şarḥ-l'ar* yerine ekseriya شروط* *şurūḥ* (daha çok شرائط *şerāiṭ* A.U.E.) denir.

Cemi manasının, ancak pek müstesna olmak üzere, kaybolduğu kelimeler de vardır.

MI. : طلبه* *ḫalebe* ki esasen طالب* *ḫālib* kelimesinin arapça cem'i olup, türkçede müfret yerinde kullanılır.

فقرا* *fuḫara* (İstanbul lehçesinde ayrıca *fuḫāre* A.U.E.) ki فقير* *fakir* kelimesinin arapça cem'i olup, türkçede müfret yerinde kullanılır.

قربنا* *ḫurenā* (*chambellan*) ki, قرين* *ḫarīn* (yakın) kelimesinin arapça cem'i olup, türkçede müfret yerinde kullanılır.

Aynı sraya şunlar da girer: ملائكة *mel'āike*; اوليا *evliyā*; تجار *tūccār*; رهبان *ayān*; اعضا *azā*; تبة *teba'a* (= *teb'a* da: A.U.E.), اعماله *amele*; رهبان *rūhbān*; اولاد *evl'ād*; احباب *aḫbāb* (= *ehbab* da: A.U.E.), اقربا *aḫraba* (*aḫ-riba* yerine); عيال *ayāl*; كبار *kibār*; بدلا *budal'a*, آبدال *abdaḫ*; نوازل *nevāzil*; اجزا *eczā*; وقوعات *vukuāt*; تحف *tuḫaf*; (bak. § 88) عجائب *acāgib* (sıfat). Bunların *ayān*, *azā* gibi bazıları ayrıca cemi olarak ta kullanılır.

رعايا *rāyā*, علماء *ulemā* kelimeleri ise frenk müellifleriince müfret manada kullanılır [1].

[1] Bunlar bu kadardan ibaret değildir: ارباب *erbāb*; عمليات *ameliyāt*; اعيان *esyyā* gibi daha başkaları da var.

Müellif bunların arasına خلائق *ḫalayıḫ* kelmesini de katmıştır. Hesapça bu «mahlūk» manasına arapça خلیفة *ḫaliḫa* müfredinin cemi ise de, mahlūk olmak, kul taifesinden olan bu kadın kısmına ait değildir.

Kelime, (eski türkçede emsali görülen türeme kelimeler cinsinden, meselâ «cırılalık» bir kır kuşu; D. L. T., I. 418 *taḫkamaḫ* (zarar vermek) mastarından türeme القادوق > القادوق gibi, türkçe bir türeme bozuntusu manzarası gösteriyor ki, işte قولاغوق ta قولایق (ve ḫ > ḫ değişimi ve ayrıca vokal değişimiyle) = halayıḫ (kul edilmiş «kız, kadın») olacak; ykl. *ḫul-ḫanmaḫ* = kendine kul etmek, ve mecaz manasıyla istihdam (istimal) etmek. A.U.E.

Bazan (ey) kelmesi de böyledir: teyzem eye gittim; (bu ey, çağatayca ار manasındaki «üy» e benziyor).

5. Hazfedilen (adlı insan) kelimesine katılmış gibi bir mana ile ismi haslara eklenir: Türkiyede Mehmetler (Mehmet «adlı insanlar») Ayşeler («Ayşe adlı insanlar») ne kadar çoktur, vs.

b. ismi cinslere, sayı isimlerine, maruf ve muayyen bir topluluğu bildirmek manasıyla katılır: şu beş kardeşleri (tokat, şamar) görüyor musun?; üç silâhşorlar; iki ahbap çavuşlar; birler, onlar, yüzler; üçler, yediler, kırklar... A.U.E.

Klâsik arapçada iki nevi cemi vardır: 1° Kıyasî (salim) cemi, 2° Gayri kıyasî (kırık, mükesser) cemi.

215. — 1° Kıyasî (salim) cemi ki, içinden değişmemiş kalan isme şunların ilâvesiyle yapılır:

a. *müzekker* için mücerret haletinde وَنٌ - *üne* (- *ün*) ve munharif (i'rablı) haletlerinde ِنٌ - *ine* eki. Bu, arapçanın müştereke (participe: ismi fail, ismi meful) sigalarına mahsus cemi şeklidir. Türkçede bu (hattâ mücerrette bile) ِن *in* suretinde söylenip yazılır.

MI. : مأمورين* *me' - mūr - in*.

b. Müennes için ات - *āt* eki. (Daha doğrusu mücerrette: اتٌ *āt^ü*; ve i'rablı hallerinde اتٍ - *ātⁱⁿ*). Bu, isim olan (عادت* *ādet*, cem'i عادات* *ādāt*) gibi, ve müştereke siga (ismi fail, ismi meful) olan (وارد* *vārid*, cem'i واردات* *vāridāt*) gibi, mastar ve mastar ismi (nom d'action) halinde fiilden türeme kelimeler olan (اخراج *ihrāc*, cem'i اخراجات *ihrācāt*) gibi kendilerinde müennes alâmeti - ة ، ة - *t* bulunan (muk. § 31) pek çok kelimelerin cemi suretidir.

Bu misallerde görüldüğü üzere, müşterek sigalar (feri fiiller) ve mastarlar cemlendikleri zaman, vücade gelen ifadelerin manası ekseriyetle hususileşmiş bulunur.

216. Bundan başka kıyasî (salim) sigasıyla görünen bir çok fennî veya ilmî yenimsenik tabirler (néologismes) vardır. Bu kelimelerin (kâh mefruz, kâh hakikaten mevcut olan) müfredi: müzekkerine klâsik arapçada ِيٌّ - *iyÿn* ve türkçede ى - *iy* ilâvesiyle; müennesine klâsik arapçada ِيَّةٌ - *iyetün* türkçede یت - *iyet* veya - *iyet* ilâvesiyle sun'î olarak teşkil edilen türeme bir isimdir. (Muk. § 104).

Makul davranmak istenilirse, bunlara müzekkere mahsus kıyasî eklem için kullanılan وَنٌ - *ün* (ِنٌ - *in* değil) ilâve edilir, demeli.

MI. : اشتراكين* *ıştirākiyy - ün* (اشتراك) mastarından sun'î olarak yapılan (اشتراكى) den;
 اجتماعين* *irticā'iy - ün* (اجتماع) > > > > (اجتماعى) den;
 سياسيين* *siyāsīyy - ün* (سياسة) > > > > (سياسى) den;
 ماليين* *mālīyy - ün* (مال) kelimesinden > > > > (مالى) den;
 ماديين* *māddīyy - ün* (ماده) > > > > (مادى) den;
 طبييين* *ṭabī'iy - ün* (طبيعت) > > > > (طبيعى) den.

Makul davranmamak istenilirse, müennes mahsus kıyasî ek: - ات - *āt* kullanılır.

Bu gibi hallerde müfret müennes sigaları mefruz olup, hakikatte var olup olmadıkları düşünülmez:

- Ml.: نشریات* *neşriyāt* (y) āt, نشر *neşr* den; [1]
 سوقیات* *savkıyyāt*, سوق *savk* ten;
 تلفیات* *telefiyyāt*, تلف *telef* ten; (ki bunun yerine تلفات *telefāt* kullanılır);
 حسیات* *hissiyyāt*, حس *hiss* ten;
 کشفیات* *keşfiyyāt*, کشف *keşf* ten.

217. — 2° Gayri kıyasî (mükesser) cemi ki, bunun yapılması, kelime içindeki unsurlar (harfler) arasında bir değişiklik vücade getirir.

Ml.: طرف* *taraf*, cem'i: اطراف *eṭrāf*.

Ekser hallerde, hangi arapça müfret kelimelerin, muhtelif mükesser cemi sigalarından hangileriyle cemilenir olduğunu tayin eden, sadece kullanıştır [2].

Bu bapta daha fazla tafsilât için, arapça sarflara müracaat etmek icab eder.

3. FARŞÇA KELİMELERİN CEM'İ.

218. Farsça cemi, türkçede daha nadir kullanılır. Bununla beraber (arapça veya farsça kelimelerde) ان - -ān ekinin kullanıldığına dair misaller vardır:

- مبعوثان *meb'ūs -ān*, مبعوث* *meb'ūs* tan;
 ضابطان *zābiṭ -ān*, ضابط* *zābiṭ* ten;
 شاگردان *şāgird -ān*, شاگرد** *şāgird* ten.

(Türkçede farsçadan alınma kelimelerde, ما *hā* suretindeki cemi eki kullanılmaz, denilebilir.)

219. Bazı Türkçe kelimelerin arapça veya farsça cem'i. — Resmî (idarî) lehçenin bazı öz türkçe kelimeleri, bir nevi kibarlaştırma kaygusuyla arapça veya farsça sayılıp, bu dillerden alınma cemi ekleriyle cemilenmeğe müsait bir vaziyet almışlardır:

Eski Osmanlı kullanımında bu gibi resmî galatlar pek yaygındı.

- Ml.: اغوات *ağavāt*, آغا *ağa* dan;
 خواتین *havātīn*, خاتون *hātān* dan;
 حایدد *hayādīd*, حیدوت, حیدود *hāyduḍ* tan;
 یکنیچری *yeniceři -yān*; یکنیچری *yeniceři* den. [3]

[1] *neşriyye* (t) ten *e* (t) kaldırılıp, yerine -at getirildiği düşünülmez; hepsinde de böyledir. A.U.E.

[2] Yani, cemi mükesser sigaları semaâdir. A.U.E.

[3] Daha başkaları da var: چیتلکات *çittlikāt* (ve halk dilinde) gidişāt, gelirāt, vs. A.U.E.

II. MÜLKİYET EKİ.

220. Mülkiyet eki, katılmış olduğu kelimedeki mefhumun başka bir mefhumu ait olduğunu gösterir, veya o kelime mefhumuna asıl mülkiyet manasını okşiyabilen daha mühim bir bağla bağlanır.

Bunlar, Fransızca tayinî sıfatlar olan "mon, ton, son, ma, ta, sa, notre," vs. gibi aynı vazifeyi görürler [1].

[1] Müellifin bu tarifi, bizce kendi dili olan Fransızca'nın gramerine uydurulmak kaygusuyla yapılmış olsa gerek. Fransızca'nın yapılışı itibariyle *mon (ma), ton (ta), son(sa)* X *notre, votre, leur* gibi kelimeler, o dilde tarif ettikleri kelimelerden evvel geldiği için, bunlara da emsali gibi *adjectif* (yani isimden evvel getirilen katma, hakikî sıfat değil) denilmiştir. Terkipte aldığı mevki itibariyle bu böyle ise de, manaca bunlarda tıpkı Türkçemizde olduğu gibi zamirlerdir.

Nitekim onun (mülkiyet, possession) eki dedikleri, Türkçemizde izafet zamirleri yani izafet yapmaya yarıyan zamirlerdir ki, bunların terkipteki mevkileri, muzafünileyh mevkiidir, ve hakikatte bunlar muzafünileyh olan zamirlerdir. Esasen bunların ek halinde (yani bitişik, muttasıl) zamirler de olduğunu müellif daha sonraki (§ 221, 233) izahlarında da kaydetmiş bulunmaktadır.

Kaldı ki bunlar, müellifin dediği üzere sadece (mülkiyet) manası da bildirmezler; daha umumî mana ile izafet (= nispet, aidiyet) bildirirler: (*ev-im*) derken (*ev*) benim mülküm ise, o zaman (mülkiyet) manasındadır. Fakat (*baba-m*) dersem, *baba* benim mülküm değildir, vs. Şu halde tabir umumî ve şamil manasıyla *izafet* olmak lâzımgelir. Nitekim *mon père* de de *mon* mülkiyet manasında değil *izafet, nisbet* manasındadır.

İşte bundan dolayı müellif, *mülkiyet eki* tabiriyle bu ekin, izafet zamiri olan muttasıl bir kelime olduğunu bir an unutmış görünüyor; bununla beraber bu tariften dahi izafet uzaktan uzağa sezilmektedir, ve zaten aşağıda (§ 221) bunun zamir olduğunu kendisi de açıkça söylüyor. *ev-im* terkiibinde: *-im* zamir ekinin katıldığı *ev* mefhumu, muzaf (ait olmuş) manasındadır ki, ait olduğu şahıs ta mütekellim olan bir merciin yerini tutan (*-m*) zamiridir; ve merci olan mütekellim kimsenin yerini tutan bu zamir, terkipte muzafünileyhtir. (*ev-imiz; ev-iñ, ev-iñiz*) de böyledir. Gaibe izafette merci gaip olduğu için evvel veya sonra anılmak zorundadır; onun içindir ki, gaibe izafet terkiplerinden evvel meselâ öğretmenin (*in*) + *ev/i*, *ev/leri* veya *öğretmen (.)* + *ev/i* veya *evler/i* denilir.

Nasıl ki, Fransızcada da Türkçeye makûs bir terkiiple *ma maison, ta maison, sa maison* denilir: (*öğretmen* burada, ama *evleri* Bursada) denildiği gibi. Fakat Fransızcada bu gaip zamiri olan (*son*) u belirtmek istersek o zaman o terkip aksedilerek (*«maitre» «sa» maison* yerine), *la maison da maitre* denilir ki Türkçede bu, merciyle beraber gaibe izafet terkiibi olan [*öğretmen (in) - ev-i*] yerindedir. Türkçede bunun ailede bir sonuçluk ek olmayıp, isme bitişik bir zamir olduğu rolünden belli olduğu gibi, bunların ilk teşekküllerinde isimden sonra ayrı olarak getirilen ayrıık (**بن, *سن, *اولر, *او, *سز, *سن, *بز*) zamirlerinden ibaret olduğu ve bunların zaman ile uymaç (euclitique) haline gelerek isimle birleştiği sezilmektedir.

ev-men (= *ev-im*); *ev sin* (= *ev-iñ*); *ev biz* (= *ev-imiz*) vs. deki zamirlerin şimdiki kilerden çok değişik olması, bunların henüz bilinemiyen başka şeyler katılmasıyla yapıldığını gösteriyor.

Eski fiil sıgalarının sularındaki zamirlerin de ayrıık zamirlerden ibaret olduğu eski metinlerden seziliyor:

D.L.T Müteaddit yerlerde, *من كلدی بز, من كلدی من* (= *كلدیبز*) vs. A.U.E

221. Mülkiyet eki, doğrusunu söylemek lâzımsa, sonuçluk bir ek değildir. Bu bir *ortaklaşık* (mixte) ektir, veya *zamir* ekidir. (bak. § 134, ihtar 1). Gerçek ki bu ek, ismi mücerret halde bırakabilir; fakat isimde cemi eki varsa mülkiyet eki cemi ekinden sonra gelir.

Cemi eki, esasen mülkiyet ekinden evvel gelebilen biricik sonuçtur, ve bu ekin mezkûr mülkiyet ekinden sonra gelip tekrarlanması mümkün olmadığı için, neticede evvelce gösterilen (§ 134, ihtar 1) taslak, içinde mülkiyet eki olunca şu hale çevrilir :

Ķāk } + cemi alâmeti + mülkiyet eki.
Kök + bir veya birçok türeme eki } + cemiden başka sonuçluk ekler.

Bu da 210 nuncu bentte gösterilen düstura varmış olur ki, böylece mülkiyet ekini sonuçluk ekler sırasında muayyen mevkii olan bir sonuç gibi telâkki etmemize müsaait bulunur.

A. MÜLKİYET EKİYLE YAPILAN İSİM SİGALARI.

(*Morphologie du suffixe possessif*).

222. Mülkiyet ekleri şunlardır :

Mütekellim	م -	- [i] m	من -	- [i] mi ^o z
Muhatap	ك -	- [i] n̄	كز -	- [i] ni ^o z
Gaip	(س)ى -	(s) i	لى -	- leri ^o

Ek alacak kelime, yazıda alt yanındaki harfe bitişmeyen bir harfle nihayetlenirse, ekin başlama *i* si ekseriya *ى* ile gösterilir : اويك ؛ اومر . اويكز ؛ اومرز .

Bunların vurgulanması hakkında bak. § 210, ihtar. Bununla beraber dikkat edilmeli ki, mülkiyet eki, yardımcı vokalini kaybetse bile (ki o zaman bir heceye iner) yine vurguludur. Bak. § 228, 3 üncü fıkra.

Mülkiyet ekinin uğrıyabileceği veya eklenecek isimde sebep olacağı bütün değişiklikleri öğrenmek için, 160 bentte hulâsa edilen kaidelere müracaat etmek yeter. Daha fazla aydınlatmak üzere bu değişiklikleri, onlara şahit olacak misalleriyle aşağıda gösteriyoruz.

223. *Mülkiyet eki vokalinde değişiklikler.* — Mülkiyet ekinin bütün şahıslarında çift becayışli ek unsurları (§ 155 ve 158) vardır; yalnız cemi gaip eki tek becayışli: $\frac{leri}{ları}$ dır. (§ 158, ihtar).

Cemi için aldığımız aynı misaller dizisinden (§ 211) istifade ederek onları buraya da alıyoruz :

- I. Son vokali ön sınıftan olan isimler :
1. Son vokali *e* olan isimler : او ev :